

בלבבי משכן אבנה

הרב משה אודס

כתיבה הלכתית ומחשבתית בענייני מקדש וקודשיו

את היצירה התורנית העוסקת בענייני המקדש, ניתן לחלק לחיבורים העוסקים בצדדיו ההלכתיים, וכאלה המבארים את הפן המחשבתי. אמנם, סיווג זה לוקה בפשטנות, כיוון שקיים הבדל בין שתי המגמות: הפן ההלכתי עשוי לעמוד בזכות עצמו, שכן ניתן להרחיב בחקרי דינים ללא כל התייחסות לעולם אידיאי כלשהו. לעומת זאת, אי אפשר לעסוק במחשבת המקדש כשלעצמה - שהרי זו תמצא את הצדקתה רק בעמידתה על יסודותיו של מעשה המצווה ההלכתית.

מכאן שכל חיבור העוסק במחשבת המקדש קשור בהכרח בהלכותיו, וכל כותב יוצא מתוך תפישה מסוימת באשר לטיב הקשר הזה, המשתקפת מתוך היצירה. בבואנו לדון בחיבור שכזה, שומה עלינו לאפיין את אופי הקשר: האם לפנינו ניסיון להפיק מגופי ההלכה רעיונות הנוגעים לאדם מבחינה קיומית? האם המטרה היא להסביר את עולם המקדש, לקרב אותו לנפש האדם, ואפילו לעודד כיסופים ופעילות מעשית לקראת בנייתו?

מהי התפישה בעניין זה בספרו של הרב משה אודס, **בלבבי משכן אבנה**? מתוך הספר, המכיל מאמרים על עיקרי עולמה של המקדש והקרבתו, עולה ש"הסברה" היא פן בלתי-נפרד מלימוד מעמיק ומפורט של ההלכות והמושגים ההלכתיים.¹ לשיטתו, "טעמא דקרא" - אותו התחום שהעסיק פרשנים, פילוסופים, ומוני מצוות שונים, הוא עניין גם לתלמיד חכם הלן בעומקן של סוגיות. וזאת משתי סיבות: ראשית, משום שמקצוע זה משלים ומשכלל את הבנת הנושא הנלמד; וכן מכיוון שמטרתה הרעיונית של ההלכה מגדירה כלי ותבנית, ותבנית זו שבה ומשמשת אמצעי המארגן סביבו את ההלכות, ועושה בהן סדר.

---

1 ניתן לראות כשותפים לגישה זו את דוד הלל וינר, בספרו **בחסד יבנה** על כלי המקדש; וכן (ברמה עממית יותר) את הרב מנחם מקובר בשני חלקי הספר **אורו של מקדש**.

מעלין בקודש יג - אדר ה' תשס"ז

טהרנים הלכתיים יתרחקו כמטחוי קשת מגישה כזו. לידם, ההיבט "ההסברתי" הוא עטיפה מלאכותית שנועדה לרפד את כניסתו של דבר ה' לנשמה האנושית צרת הממדים. אדרבה, יש לתבוע מן הלומד להתיישר לפי שכליותן של ההלכות עצמן והגיון הפנימי. תפארת הלימוד היא בהגדרות המדוייקות ובגילוי יחסי הגומלין בתוך דיני התורה, ואות כבוד הוא ללומד כי ימצא מרגוע לנפשו בכל אלה, ודווקא בהם. אך כאמור, מחברנו אינו נמנה על אסכולה זו.

ייתכן שגילוי "טעמא דקרא" נחוץ בתחום הקדשים, אפילו יותר מאשר בהלכות אחרות. על כך נוכל לעמוד מתוך כלל ידוע שאותו הביא המחבר (עמ' 31) בשם הנצי"ב: ניתן לחפש את טעמי התורה רק בעיקרי המצוות, ולא בפרטים הרבים.² המקבל כלל זה - ולא כל הדעות מסכימות לה - חייב לאתר את הגבול שבין הכללים לפרטים. היכן מסתיים "עיקר הפרשה" שבו יש לחפש את הטעם, ומהיכן מתחילים הפרטים שבהם עמידה על הטעם היא בגדר הרתפקה? האם עלינו ללכת בעקבות הרמב"ן, המונה במניין תרי"ג את כל מעשה הקרבנות כמצווה אחת כוללת, ובכך לסלק את ידינו מן העיסוק הפרטני בטעמי העולה והשלמים? או האם נחשיב תתי-נושאים כעניינים נפרדים, ברוח גישת הרמב"ם, הקובע מצווה נפרדת לכל אחד מסוגי הקרבן?³ האם סמיכה על הקרבנות היא פרט בתהליך שאין הכרח "להבינו", או עיקרון החוזר על עצמו בהקשרים רבים? גודלה של מערכת הקודש יוצר מצב שבו האדם המצוי רואה תופעות רבות כ-"פרטים" חסרי-פשר, בעוד שמשקלן ההלכתי הוא רב, ועשוי להעמיד אותן כפרשיות עצמאיות. הרב אודס נוטה להסביר פרטים בעולם הקודש ככל שניתן, בלי להתיימר להטעים את הכל.

מציאת טעמא דקרא היא משימה בעייתית, גם אם נתעלם ממתנגדיה העקרוניים - שכן מה מבדיל בין הסברה משכנעת לבין השערה שהיא לא יותר מאפשרית, או דרשה יפה? לכאורה, תנתן עדיפות להסבר התואם לא רק את העיקרון אלא גם את

---

2 הדברים ידועים יותר ממורה נבוכים (ח"ג פכ"ו): "וכל מי שמטריד עצמו לתת סיבה לדבר מאלו החלקים הוא בעיני משתגע שגעון ארוך ואינו מסיר בזה ההרחקה אך מוסיף הרחקות, ומי שידמה שאלו יש להם סבה, הוא רחוק מן האמת כמי שידמה שהמצווה כולה היא ללא תועלת נמצאת" (תרגום ר"ש אבן תבון).

3 ספר המצוות שורש יב, ובהשגת הרמב"ן שם "והקרוב אלי יותר שנמנה כל מעשה הקרבנות אחת אין הפרש לכהן בין שיעשה חטאת ואשם או עולה ושלמים וכו'". מחלוקת זו הובאה גם בספר החינוך קלח. אמנם, שיטת הרמב"ן אינה ברורה בעניין זה - שכן אין הוא חולק על מניין המצוות.

פרטי ההלכות; אבל משימה זו היא אתגר של ממש. כמו כן, לעיתים הניסיון להראות איך ש'הכל מסתדר' בצורה 'נהדרת' מדי, מוליד חוסר-אמון. התביעה מתחזקת ככל שמנסים לאחד את מחשבת ההלכה עם ההלכה עצמה, כי הרף המדוקדק והמוקפד של ההלכה חוזר ומעמיד מבחן בפני הטיעון המחשבתי, ומחייבו ברמת שכנוע גבוהה. עם הקשיים האלה מתמודד הרב אודס בצורה מקיפה, ולדעתי בדרך כלל בהצלחה ניכרת.

הנמקת מערכת הקרבנות

המאמרים שבספר מצטרפים לכדי לימוד מקיף ביסודות המקדש והקרבנות. הם מתחלקים לשלושה שערים: הקרבנות, הכהונה, והמקדש. לענייננו, השער הראשון שונה מן השנים האחרים. כאן המחבר מגולל בפנינו את הקרבנות ככלל ואחר כך פורט אותם לסוגיהם, כאשר מאפייניהם ההלכתיים משמשים מצע לביורר משמעותם הרוחנית. בשני השערים הנוספים, נמצאים מאמרים המוקדשים כל אחד לליבון סוגיה מרכזית כלשהי. נתרשם קודם מן השער הראשון, התופס את רובו של הספר.

בעמידתו על פשרם של סוגי הקרבנות, דרכו של המחבר היא לצטט בהרחבה מדברי ראשונים ואחרונים. בעניינים אלה זכינו להסברים לא-מעטים בדברי חז"ל והמפרשים, והמחבר מבסס את הרצאתו על דבריהם, כאשר כל שיטה מוצגת בצורה בהירה תוך ליבון משמעותה. אין ספק שהמוניטין של המקורות מעניק להסברים מידה רבה של מהימנות וסמכותיות.

הדבר בולט בפרק הראשון הן בטעמי הקרבנות באופן כללי. מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן היא מפורסמת, אבל המחבר חוזר ומעיין בה בדקדוק ובמבט מחודש, וחושף ששיטת הרמב"ם רחוקה מלהיות פשטנית. לאחר מכאן ממשיך הוא להביא דעות נוספות, המתבהרות מתוך העמדתן זו לעומת זו, ומתוך סיווגם - למשל, הסברים "מוסריים" מופיעים תחת כותרת אחת.⁴ עניין מיוחד יש בגילוי עקביותם של ראשונים, הנאמנים לשיטתם בהקשרים שונים. מתברר שבפירושו למנחת הסוטה, ממשיך הרמב"ן במהלכו הבסיסי, שפרטי הקרבן - כגון כלי החרס והעפר - רומזים לעונש המגיע לחוטא. זאת בניגוד לרש"י שם, המאמץ קו החוזר לאחר מכן בספר החינוך, שפרטי הקרבן נועדו להזכיר לאדם את שפלותו של החטא על מנת להעלות

---

4 אמנם לא כל כך ברור לי מדוע "התכללות במקור הא-להי" - שיטת מהר"ל, היא הסבר "מוסרי" (עמ' 45). הרי לתפישה זו, הקירבה הנוצרת בין ה' לאדם ולעולם היא ביסודה תיקון מטפיזי, לא מוסרי, ולטעמי עדיף היה לצרף עניין זה להסבר הבא - "השראת שכונה בישראל".

אותו משם. לפי זה, המים בכלי החרס הם אנטי-תזה ליין בכלים המשובחים שהוגשו למנאף. המחבר מקשר בין המחלוקת בטעם הקרבנות לסוגיית האסתטיות של עבודת המקדש, שבה מעמידים הראשונים עמדות שונות. ציפיותינו האסתטיות הן פועל יוצא מן המידה שבה נועדו הקרבנות לרומם את נפש האדם.

בגיוס מקורות קדומים למשימתו, האתגר שהמחבר הציב לעצמו חורג מעבר למלאכת ליקוט בעלמא. רובם של מקורות אלה שאוב מתוך חיבורים השונים באופיים מהחיבור הנוכחי, ומיזוגם כאן הוא יציקה חדשה. ההסברים מובאים מספרי פרשנות על התורה, מחיבורים הגותיים, וגם מספר כמו **שפת אמת**, המציע את הגיגיו העמוקים במסגרת של דרשנות חסידית. אם דיברנו לעיל על התפישות השונות באשר לקשר בין המחשבה להלכה, הרי שהדבר מודגם יפה ברשימת מקורות זו. אינו דומה פירוש של הרמב"ן, שמטרתו ממוקדת בהסבר הפרשה שלפניו, להסבר של הרמב"ם, השואף להנמקה שיטתית ומערכתית של כל המצוות. ושני אלה שונים מדרשה של השפת אמת, המכוונת להפיק מן המצווה את הגרעין הרוחני שיועיל לקהל שומעיו, לפי תפישתו המוסרית הכללית.

אכן, הנחות-יסוד ודרכי חשיבה מבדילות בין ההוגים שדבריהם באו כאן. בספר שלפנינו, **רש"ר הירש** יופיע בסמיכות מקום **למהר"ל** ולשפת אמת, והוא אפילו עשוי למצוא את עצמו אתם בצוותא חדא, כמייצגים קו אחד בהסברת הלכה מסוימת. החיסרון בכך הוא טשטוש הבדלים בין הסבר רציונלי לבין ההזדקקות למערכת מושגים על-טבעית, והסכנה שגישות שאינן זהות ילושו יחד כעיסה אחת.⁵ כנגד זה יש להעמיד את היתרון שבאפשרות להראות חוט המקשר בין פרשנים שונים, המבטאים רעיון דומה במספר גוונים ומתוך הנחות הגותיות שונות. ראוי שהקורא ישים לבו לנקודה זו.

הביאורים שבספר לפעמים מדגישים את תכונת ההשוואה והניגוד. למשל, החליט המחבר שעניינם של העולה והשלמים יובן טוב יותר תוך העמדת אחד מול השני, ועל כן הוא הקדיש פרק להשוואה זו, ובו אנו למדים (בניגוד למצופה) שישנן בחינות שבהן

---

⁵ למשל, השפת אמת והאברבנאל מוצגים (עמ' 84) כשותפים לגישה שהסמיכה מבטאת את "כלות הנפש לד". ואולם השפת אמת מתכוון להנחיה הרווחת במוסר ובחסידות, שכל אדם צריך לבטא את מוכנותו למות על ייחוד ה', על ידי "המחזה" דמיונית, ואילו האברבנאל מדבר על אידיאל הדביקות הרוחנית, שהיא מדרגה אליטיסטית במובהק.

מדרגת השלמים יתרה על העולה. בחירה זו טובה מן הבחינה הדידקטית, ויפה עשה המחבר שאימץ דפוס זה לעיתים ולא "ננעל" על הרצאה המסודרת בצורה אחידה.

כאמור, המחבר מתאמץ להסביר פרטים בהלכות מעשי הקרבנות על פי הטעמים היסודיים. לתחושתו, דבריו בעניינים אלה הם סבירים בדרך כלל, אך לפעמים נראים לי בעייתיים. כדוגמה אחת, אציין את ההבנות המוצגות בספר להלכות הקשורות לקרבנות של גויים. נאמר שגוי אינו סומך, משום שאינו מסוגל להגיע לדביקות תוך ויתור על חיי העולם הזה (עמ' 86). ההסבר מניח הנחה לגבי גויים שמן הסתם תהיה שנויה במחלוקת במסורת היהדות.⁶ על כל פנים, יש כאן לחשוש לפחות למראית עין של שרירותיות, שכן להלן מוצע מהלך הפוך בהסבר יכולתו של הגוי להקריב עולה, אך לא שלמים: הגוי מסוגל להתעלות רוחנית תוך ניתוק מן העולם הזה, אך לא לקדש את החומר. אכן, המחבר מודע מן הסתם שכל מאמץ להטעים את ההלכות בהיקף כזה יצטרך להתמודד לעיתים עם החשד לשרירותיות. במגבלות האלו, ובלי לקבוע מסמרות, מצליח המחבר בדרך כלל לומר דברים משכנעים שאינם כמגדלים הפורחים באוויר בלבד, אלא מבוססים על המקראות וההלכות, וכן על דבריהם של גדולי ההוגים והפרשנים.

לעיל הזכרתי שאחת התועלות שבגישת הרב אודס היא הכוח של "טעמא דקרא" לשמש אמצעי מארגן לתחום הלכתי שלם. דוגמה יפה היא טיפולו המעולה של המחבר בנושא המנחות. בפתח הדיון מועלית שאלה (הנשמעת כחקירה הלכתית קלאסית) לגבי טיבם של המנחות: האם יש לראותם כקרבן עולה המובא "בדלי דלות", או כמערכת נפרדת, העומדת בזכות עצמה? המחבר מכריע על פי ראיות כאפשרות השנייה, למרות שגם לראשונה יש סימוכין של ממש. בהמשך מסווג המחבר את המנחות על פי יחסי השמן והסולת, תוך ציון המשמעות הרוחנית של יחסים אלה. המנחות מכונסות כאן לכדי תמונה מסודרת. מנחת החביתין, בעלת הנוכחות הקבועה והבולטת בסדר היום במקדש, מתפרשת באופן משכנע כביטוי מרכזי למהותה הרוחנית של כנסת ישראל.

חקירת יסודות הכהונה והמקדש

נפנה כעת לשני השערים האחרונים בספר.

---

6 ראה מדרש אליהו רבה פרשה י ד"ה ודבורה אשה נביאה.

סוגיות חשובות נדונות בפרקים אלה, כגון בחירת שבט לוי ובני אהרן, יחס המשכן למקדש ויחס שני המקדשים זה לזה. הדגש המחשבתי נשמר גם בבירורים האלה, והדבר מתבטא בין השאר בהגדרת השאלות, שהן נושאות נופך היסטורי. בדרך כלל, מעמיד המחבר את הנושאים האלה בדרך רעננה ומרתקת, תוך העלאת סתירה יסודית או קושי במקורות הדנים בהם. לדוגמה, מועד בחירת הלויים והכהנים הוא נושא שקשה מאוד לבררו עקב הסתירות שבין מקורות. שאלת המועד מתקשרת גם לליבון הרציונל לבחירה זו.

המחבר משכיל לעורר שאלות שכולנו מכירים אך רובנו לא חשבנו להעלותם לדיון. לדוגמה, האם שבט לוי נתקלל או נתברך? האם אך מקרה הוא שענישת לוי ועליית שבטו לגדולה דרות בכפיפה אחת, או שמא יש קשר פרדוקסלי בין התופעות? כמו כן, כיצד יש ליישב את הציוויים השונים בדבר מבנה המזבח - אדמה, אבנים או נחושת? בעיות כאלו מהוות יסוד למערכות היסטוריות הלכתיות-מחשבתיות הנבנות בשני השערים האלה.

גם בחלק זה של הספר ישנה הסתמכות מרובה ומבורכת על מקורות ופרשנים קדומים, אך באופן יחסי, חשיבתו המקורית של הכותב באה כאן לביטוי מודגש יותר. לדוגמה, המחבר עוסק בתמיהה כיצד זה נבחר אהרן לתפקידו הרם דווקא לאחר חטא העגל, בו מילא תפקיד מרכזי - ומציע (עמ' 323) שאהרן זכה על שום שגילה מסירות נפש למופת, בהיותו מוכן להקריב את נשמתו באהבתו לעם ישראל, ולמנוע מהם חטא חמור יותר. לרעיון נועז זה מביא המחבר תימוכין, ועם זאת הצדקת עבירה לשם שמים נשארת משימה בעייתית מאוד.⁷

בלבבי משכן אבנה הוא ספר מקיף ויסודי, מרתק בתפישתו ומקוריותו. כל הרוצה לרכוש התמצאות כללית, שהיא גם מעמיקה ומפורטת, בתחום הקודשים כמכלול או באחד מתחומי היסוד בתוכו; או להתוודע להיקפן של הגישות הרעיוניות המסבירות אותו - ראוי שיכיר את היצירה היפה שזכה הרב אודס להוציא מתחת ידו.

---

7 המחבר מביא מדרש שכנראה מצדיק את אהרן, ואולם נראה שהש"ס שלנו (סנהדרין ז ע"א) שולל את המעשה ("בוצע ברך נאץ ה'"), עם כל ההבנה אליו. כן מביא הוא עוד מקורות מן האחרונים (נראה שהסיפור מאיש צדיק היה עמ' 68 אינו דומה כל כך לענייננו). בעיקרה של סוגיה זו ראה בנפש החיים סוף שער ראשון, ושם ב'פרקים', פרק ז. עם זאת, כתנא דמסייע לדברי הרב אודס, יש לציין את שיטתו מרחיקת-הלכת של הרב יהודה קופרמן שליט"א, המציבה "עבירה לשמה" כדרגה שאפתנית המהווה אתגר גם לאחר מתן תורה (ראה בספרו פשוטו של מקרא כרך ב, מדור ו פרק 3, במיוחד עמ' 282 ואילך).